

THE ROLE OF POLITICAL FORCES AND THE TRANSFORMATION OF ECONOMIC ELITE IN THE CONDITIONS OF MARKET ECONOMY

Valentina Stoyanova

National Military University, Bulgaria, stoyanova2009@abv.bg

Abstract: The question we put here is to look for an answer whether the elites are capable of solving the problems of Bulgarian society.

It is impossible to realize a fully scientific understanding of the social processes in Bulgaria. Conscientious critical reporting, monitoring, and registration will allow for a later theoretical analysis. This is not the result of scientific scepticism, but of a reality in which Bulgaria slowly, difficultly, confused, deformed enters the modern world, into a new social space. Having left a historical age with its values, it applies a way of government unable to implement the basic principles of democracy and the market economy, not only because the roads are many and unknown. And because in the market economy the behaviour of the main economic agents in the intervention of the economic institutions is decisive. Because the reformability of the society depends on the ability of the elite. According to R. Reach, „the market is a human being, a variable amount of a set of judgments about individual rights and responsibilities“.

Society and the economy need strong economic elite. It is available, but it is heterogeneous. Diversity includes many contradictions and conflicts. By protecting their own interests, the individual groups try to influence the political institutions to take one or another solution that favours them.

Keywords: economic elite, market economy, democracy.

РОЛЯТА НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ СИЛИ И ТРАНСФОРМАЦИЯТА НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ ЕЛИТ В УСЛОВИЯТА НА ПАЗАРНА ИКОНОМИКА

Валентина Стоянова

Национален военен университет „Васил Левски“, stoyanova2009@abv.bg

Резюме: Въпросът, който поставяме тук е да търсим отговор на това дали елитите са в състояние да решават проблемите на българското общество.

Невъзможно е да се осъществи пълноценно научно осмисляне на извършваните се социални процеси в България. Добросъвестното критично отчитане, наблюдение и регистриране ще даде възможност за по-късен теоретичен анализ. Това не е резултат на научен скептицизъм, а на една действителност, в която България бавно, трудно, объркано, деформирано навлиза в модерния свят, в ново социално пространство. Напуснала една историческа епоха с нейните ценности, тя прилага начин на държавно управление неспособен да реализира основните принципи на демокрацията и пазарната икономика, не само защото пътищата са много и неизвестни. А защото в пазарното стопанство е решаваща ролята, поведението на главните икономически агенти при интервенцията на икономическите институции. Защото реформобилността на обществото зависи от способността на елита. Според Р. Рийч „пазарът е човешко създание, променлива сума от набор съждения за индивидуалните права и отговорности“ (1992, с. 161).

Обществото, икономиката се нуждаят от силен икономически елит. Има го, но е хетерогенен. Разнообразието съдържа много противоречия и конфликти. Като защитават своите собствени интереси отделните групи се опитват да въздействат на политическите институции да вземат едно или друго решение, което ги облагодетелства.

Ако сега дадат отговора, то той клони към отрицателен. Този елит не произвежда „държавно благо“ или „благо за всички“, както казва Джоузеф Стиглиц.

Ключови думи: икономически елит, пазарна икономика, демокрация.

1. ВЪВЕДЕНИЕ (МАЛКО ПРЕДИСТОРИЯ)

През осемдесетте години пазарите на СИБ предявиха претенции към цената и качеството на българската продукция. Това наложи реформа на индустрията и редуциране на нейното производство около 15 -20 %. Събитията от 1989 г. прекъснаха този процес на еволюционно реструктуриране на производството, а политическия плурализъм изведе на преден план проблема за властта и това се превърна в решаващ момент за качеството на икономическите промени.

2. КАК ИЗГЛЕЖДА НАЧАЛОТО НА НОВОТО ОБЩЕСТВО

Преходът започва с дестабилизиращата политика на управляващата тогава комунистическа партия, преименувала се по-късно в социалистическа. Фактите в това отношение най-общо са следните: задържане на валутните постъпления от експорта в чуждестранни банки през 1990 г.; износ на значително количество девизи от БНБ в чужбина (става дума за 40 т. сребро и западна валута); разпродажба на безценица на селскостопанска техника; отказ от управлението на държавния сектор, преди да е започнало изграждането на пазарни отношения и рязкото им изключване от централизирано снабдяване, без да е формирано пазарно. Така още през лятото на 1990 г. се достига до „разпадане на производствените връзки“, а края на годината завършва с 15% спад на БВП. А поради загубване на традиционните пазари (липсват данни й не е известно каква част от спада на производството се дължи на разпадането на пазарите на СИВ и доколко на непремерената политика на дестабилизация и редукция на производството), спадът на производството през 1991 г. е още 40% и вече става 55% в сравнение с 1988 г. Спадът на производството, с малки изключения продължава с различни темпове до 1997 г.

Безспорен е фактът, че в България се осъществяват определени, бавни реформи, чиято основна задача е целенасочена интервенция в дейността на икономическите институции.

Според Макс Вебер има два съществени фактора, които могат да разрушат институционалната инерция. Единият се състои в появата на харизматична личност, а вторият в изграждането на конкурентоспособен пазар. Пазарът би могъл да предостави условия за непрекъснато социално-икономическо развитие. Пазарът съдържа възможността за редистрибуция на властта и дава автономност и самочувствие на индивидите и групите извън рамките на държавната власт. В този смисъл, прогресът на реформата в голяма степен зависи от пазара и пазарните отношения, а тяхното забавяне беше основна причина за намаляване интензитета на провежданите реформи.

Новите пазарни отношения трябва да следват постигнатите образци и модели на западните общества. За нас е съществено да се променя стопанско-икономическият живот, чрез различни степени на динамизъм при преобразуване и реструктуриране на производствената система. При този процес безспорно ще има няколко изходни принципа. Единият от тях е на какво ще се акцентира повече – на пълно преобразуване на собствеността или на промяна в организацията, в производството и разпределението; каква ще е позицията на държавата и държавния контрол в организацията на производството и разпределението; каква ще е политиката на държавата по отношение на социалната стратификация и какво социално законодателство ще приеме във връзка с привличането на чужди капитали и инвестиции. Същевременно осъществяването на процеса на прехода към пазарно общество изисква да се вземат предвид и още няколко обстоятелства. На първо място трябва да се изясни какво е реалното състояние на промишлената инфраструктура на държавата; да се степенуват предприятията по национална значимост, по това колко са печеливши или губещи и др. На второ място, от особено значение е да се следи опита на страните от бившия социалистически лагер при осъществяването на този уникален преход към нова обществена система. На внимателен анализ трябва да се подложат и постиженията на развитите страни, които биха се оказали подходящи и полезни за нашите условия.

Като се отчетат тези положения може да се пристъпи към преобразуване и реструктуриране на собствеността и по-специално към приватизация. Етапите на този процес неминуемо носят белезите на икономическите и социалните стратегии на политическите сили, „които са на власт“. Никак не е без значение кои са управляващите политически сили, кой сформира правителство, каква е политическата конфигурация на парламента. Отделните политически сили имат различни становища за икономическата и социална политика, различни виждания за икономически и социални структури, различни предпочитания за последователност на реституцията и приватизацията. А това е от голямо значение за балансиране съотношението между държавния и частния сектор, за перспективите за социално-стратификационните процеси, както и за ролята на спекулативния капитал и евентуалната перспектива той да се домогва до политическите структури и съответно до властта.

Когато приватизацията се поставя в центъра на реформите, се имат предвид резултатите от нея, а именно: изграждане плурализъм на собствеността; преход към парично-стокови отношения – пазарно общество; разрушаване на държавния монопол и създаване на конкурентни отношения; промяна в държавното регулиране на разпределителните отношения – ограничаване функцията на държавата до данъците, протекциите (само цели), контрол в определени граници на производствата със стратегическо значение, провеждане на ограничена ценова политика.

3. РОЛЯТА НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ СИЛИ ПРИ ФОРМИРАНЕ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ПАЗАРНО ОБЩЕСТВО

Различните политически сили възприемат различна икономическа и социална стратегия, която дава различна насока на приватизацията. Съвсем условно, с много уговорки отделните политически сили, в зависимост от своите идейни принципи могат да се диференцират на десни, леви и центристски. С

определено огрубяване и съгласно с критерии, които имат конкретна смислова натовареност, произтичаща от нашата политическа ситуация, те могат да бъдат свързани с ценностите на либерализма или неолиберализма от една страна и с консерватизма от друга. Освен това всеки от тези типове може да има допълнителна вътрешна разчлененост. Например идеите на десните либерали могат да варират от нечовешки, нехуманни, „непоносим“ либерализъм (каквото е Веберовия), който хипертрофира ценностите на индивидуализма като отхвърля всякакви морални принципи при намесата на държавата в живота на обществото, до либерализъм с по-социална насоченост. Същевременно консервативните (десни, според нашата типология) сили до голяма степен се доближават до либералните ценности като абсолютизираните принципи на колективизма (интереса на общността се „омекотява“ от понятията за истинска кооперативна собственост наред с останалите видове, а ролята на държавата се вижда в едно разумно социално законодателство). Освен това може да се направи друга типология на политическите сили, в зависимост от това чии интереси защитават при изготвянето на своите проекти за приватизация. Въз основа на този признак може да се посочат следните видове: прокарват интересите на своя електорат, интересите на по-тясна група (например групата, която е облагодетелствана от реституцията) партийни интереси, на ръководния елит, на отделни личности, на цялото общество доколкото това е възможно.

Дискусия как да се проведе приватизацията е темата на 1990 г. Според съществуващите възможности тя е или поэтапен преход с равен старт или „шокова терапия“ и неравен старт.

Коалицията, която ръководи реформата в периода 1991 – 1992 г. прие ориентация към шокова терапия и то в български вариант, което означава силно присъствие на груповите интереси на политическия и икономически елит в приватизацията на държавната собственост. Една от опорните точки на тази икономическа политика на консервативната десница, която се превърна и в правителствена беше приватизация, която се основава на протекция на класата на реституираните собственици и капитали – около 1,5 до 2 % от населението. Така това правителство се ангажира с реституцията и там спря приватизацията. Бе гласуван и мораториум от страх за настъпване на „червените“ капитали в икономиката. Прояви се борба на елитарни групировки за разпределение на икономическото пространство.

Друга опора бе използване на международните институции и МВФ поради необходимост от помощ за стабилизация и приватизация. Така се стигна до политика на снижение цената на предприятията, чрез дестабилизация на тяхното производство, за да се улесни приватизацията от частния сектор, отказ от държавна интервенция в производството, като се разчита на стихийното формиране на пазара. Стигна се и до почти унищожаване оръжейното производство, което носеше около един милиард приходи на държавата и блокира възможността за връщане на външния дълг. За това се използва оправдание именно с международните организации, но няма преки данни за България за разлика от Чехия, например. И това доведе до още по-голям спад на производството, масово разорения на дребните собственици и спестители като се концентрираха значителни капитали в тесен слой от частни лица, като основа на „капиталистическата“ предприемаческа класа (по някои данни тя обхваща около 3% от активното население).

Видно е, ясно разпадане на икономиката и тенденция на разпадане на институциите на обществото и българската държавност. Затова говори конфликта във всички сфери на стопанския, финансовия и управленския апарат. По този повод авторитетният Дж. К. Гълбрайт казва: Китайците го правят (прехода - б.а.) постепенно, оказаха се по-умни и по-интелигентни от европейците. Той внуши, че трагедията на Източна Европа би могла да се избегне, ако прехода беше извършен постепенно, поэтапно, не чрез шокова терапия, която за съжаление бе внушена от американски и западноевропейски съветници.

След 1992 г. вече не се говори смяна на системата, а само за усвояване на държавната собственост от частния сектор и сферите на влияние на политически, икономически и финансови групировки. Новата ситуация е реструктуриране на политическите сили и групиране в три блока идентифицирани с определени приватизационни стратегии: дясно центристски блок – блока на едрия и реститутски индустриален и финансов капитал; политически център на либералните формирования и синдикатите ориентиран към протекция на дребните и средни собственици; и социалистически блок насочен към трансформиране на локалната средна и висша партийна номенклатура при по-благоприятни условия, а не социална защита на населението. Борбата за господство се води в няколко направления: стратегически – овладяване на военно промишления комплекс и неговата вътрешно търговска мрежа, туризма, енергийната система и телекомуникациите. Използва се скрита форма на приватизация, чрез която политическите, синдикалните и икономическите елити се стремят към овладяване на икономическото пространство като се превръщат държавните в частни капитали, чрез комерсиализация на продукцията и търговската мрежа. Борбата е между големите дистрибутори на продукцията, зад които стоят определени политически кръгове и на десницата и на левията.

Овладяването на икономическото пространство от политическите групировки става на принципа на

прокарване „икономическо трасе“ на свои класи, групи практически или чрез законодателство. Така че, ако някъде става дума за съпротива срещу реформи то това означава не въобще такава, а съпротива срещу определени форми, които поставят в неизгодно положение някоя социална група. С оглед международния имидж се разработват програми от всяко правителство за икономически реформи, но никой не бърза с тяхното нейното реализиране, а всеки чака, за да изтегли печеливш билет от реформаторската лотария.

4. ТРАНСФОРМИРАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ ЕЛИТ

(Способни ли са сегашните икономически лидери да осъществят добра програма за реформи? Отговорът е: по скоро – не!).

В условията на пазарно стопанство важно място заема поведението на главните икономически агенти при интервенцията на икономическите институции, защото реформобилността на системата зависи от способността на елита да реализира промените на потребностите на времето и обществото.

Провеждането на значими реформи рефлектират върху изменението на основните правила на обществена игра, а те оказват своето въздействие върху цялостния живот на хората, главно на лидерите - променят се целите и ценностите, отношенията на собственост и власт, индивидуалните мотиви и начина на живот. Затова е особено важно да се анализират основните характеристики на елита, за да може да се оцени неговата интензивност.

Стабилизацията и развитието на икономиката изискват наличието на силен икономически елит. Сега той е много хетерогенен. Състои се от новите икономически актьори от частния сектор и от втората икономика, от опозицията и от довчерашните главни играчи на икономическата сцена. Това разнообразие съдържа много противоречия и конфликти. Като защитават своите собствени интереси отделните групи се опитват да въздействат на политическите институции да вземат едно или друго решение, което би ги облагодетелствувало.

Остър е конфликтът между старите и нововъзникналите икономически актьори. Това отчасти подпомага развитието, а то е от изключително значение за заинтересовани групи, особено ако са свързани с политическата сила, която е на власт. Скоростта на развитието няма само времеви измерения. Обикновено правителството се страхува за неравностойното разпределение на тежестта на промените. Всяко правителство се стреми към облаги и управлява така, че тежестите да бъдат за други.

Но каквато и да бъде икономическата програма, каквото и да бъде нейното изпълнение, години са необходими за реализация дори и когато интензивността е максимална. Ключовият проблем тук е, ясно да се определи посоката и да се състави твърд график за действие. Това ще даде време на „доброто“ правителство (американският икономист Джоузеф Стиглиц сравнява „доброто“ правителство с държавно благо, а това означава облаги за всички), да подготви изпълнението на своята програма и време на икономическите актьори за действие. За доброто правителство реформите са обвързани в едно цяло, а не са сбор от идеи. Ефективността на всяка предишна стъпка се използва като условие за успеха на следващата; не се разединяват съставните части на програмата и не се противопоставят една на друга; не се подменя мениджърският елит по политически причини. Последното означава, че не доминират икономически, а политически правила и това ни дава основание да предполагаме, че икономическите промени у нас все още предстоят вместо да се реализират.

Способни ли са сегашните икономически лидери да провеждат компетентни икономически реформи? По-голямата част от тях не са в състояние да поемат какъвто и да било икономически риск, защото България формира икономически елит в продължение на 40 години, чиято принадлежност е изключително към осъществилите промяната след 1944 г. личности. Това са придобилите образование в резултат на наследената принадлежност, а не по придобити качества. Но част от този елит премина безпрепятствено към друга елитна група. Същественото е, че този елит се характеризира с тесни професионални умения на икономическите лидери. Липсата на специална мениджърска подготовка се счита за голям недостатък на тяхната образователна програма. Сегашните икономически лидери използват печалбата си за подобряване на статуса си на живот в по-голяма степен отколкото за инвестиране. Както пише В. Цонкова, „редица изследвания показват разрива между сравнително слабата финансова грамотност на потенциалните и реалните спестители, инвеститори и кредитополучатели, от една страна, и интересите и регулациите на инвестиционните посредници, консултантите и мениджъри, от друга страна“ (2009, с. 68). Целесъобразно е, и въвеждането на по-високи стандарти в областта на образованието за подготовка на качествени управленски кадри (Банабакова, 2013, с. 10). Няколко са индикаторите, които оказват влияние на подобен тип поведение. Централизираното управление и системата на вземане на решения не са успели да развият инициативност и вкус към риск у икономическите лидери. Освен това те в сравнение с останалите хора са с по-висок жизнен стандарт, с повече придобивки и не биха искали да се разделят с тях по време на тежката икономическа ситуация в страната. Това поведение се дължи на личностните им характеристики и донякъде на социалния

произход, който не е допринесъл за развитието на отношенията на собственост и рисково поведение. По скоро те са изградили качества трудолюбие, постоянство, твърдост, които в съчетание с определена лоялност към управляващата партия са били достатъчно условие за заеманата длъжност. Това всъщност не е **елит**¹¹⁹ в истинския смисъл на този термин – елит не е влияние, доминиране и власт, а група с хетерогенни интереси и ценности, компетентни ръководители, дисциплинирани, с добро познаване на тяхната работа. А може да се приемат и като експерти наети от политическия елит. Те обаче могат да се използват до момента, в който се подготвят специалисти с частнособственическо отношение. Така че този елит не е в състояние да осъществи реформите, липсват му адекватните на пазарната икономика качества, т.е. в България видимо има „отбори“, но те преследват различни интереси.

По тези въпроси са правени изследвания в България, Унгария, Югославия и обобщените резултати са такива, че „годините на социалистическото развитие са имали унифициращ ефект върху кадровата политика в отделните страни. Този ефект в най-голяма степен се отнася до върховите позиции в икономическата йерархия“. Осъществяването на реформи в България рефлектира в промяна на основните правила на социалната игра, което оказва съществено влияние върху човешкото поведение и главно върху това на елита. Реформите бяха насочени основно към преразпределяне на властта върху икономическата сфера.

Поради промяната на военната стратегия, военният елит е отстранен на втори план. В същото време обаче политическият елит е конкурентен на икономическия по притежание на лостовете за управление, тъй като страната се намира в период на съществени промени, когато успешното икономическо развитие е възможно, ако се приемат релевантни закони. Ролята на политическия елит в случая е съществена.

В този смисъл е и влиянието върху взаимоотношенията между стария и възникващ елит. В своето мнозинство стария елит избира пътя на бавни и реформаторски промени, докато представителите на новия изразяват своите предпочитания за бързо и революционно развитие.¹ Ръководейки се от своя интерес да осигури непрекъснатост на своето влияние в процеса на вземане на решения старият елит започна изграждане на социално икономическа мрежа в частния сектор.

Съществуват два варианта за решения. При единия всички сегашни икономически лидери могат да получат възможност да се адаптират към новите икономически реалности, като на базата на действието на пазарните механизми се реши кой от тях ще съумее да овладее ситуацията и остане в системата и кой няма потребните качества. Вторият вариант се състои в осъществяване на незабавна смяна.

Бъдещото развитие ще потвърди или опровергае рационалността на единия или другия. Изследванията обаче показват, че сегашните ръководители трудно се адаптират към новите условия или по-скоро те не могат да бъдат генератори на нови идеи и действия дори и в предприятията. Но на младите е препоръчително да се даде шанс. Ако обаче само се променят хората без да се променя същността и структурата на институциите, икономическата реформа в България би била незначителна. Пазарна икономика е, една продължителна драма за страните от Източна Европа, която все още не е овладяна. За България видимо от досегашните резултати това е една небивала достигаща почти до нула икономическа, политическа и нравствена деградация, компенсирана единствено от политическия плурализъм и възможността за европейска интеграция. От това Западна Европа не печели.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разрухата не е резултат на трансформация на икономическата система, а на противоречиви политически цели и интереси. За съжаление тези аспекти се премълчават и не се вземат под внимание в научните анализи, тъй като се изхожда от погрешната теза, че икономическата логика определя социалната и политическата.

БИБЛИОГРАФИЯ

- [1] Banabakova, V. (2013) *Logistics and development of the Economy*. Journal Buletin Stiintific. Sibiu (Romania): Publishing House Land Forces Academy, N. 1, pp. 5-12
- [2] Гълбрайт, Дж. (1993). *Анатомия на властта*. София: Христо Ботев
- [3] Рийч, Р. (1992). *Трудът на нациите (как да се подготвим за капитализма на XXI в.)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“
- [4] Стиглиц, Дж. (1996). *Икономика на държавния сектор*. София: УИ „Стопанство“

¹¹⁹ Според „Енциклопедичен речник на чужди думи“ на Георги Бакалов, *елит* е „отбор, отбрана част, цветът на нещо“. Според „Речник на чуждите думи в българския език“ от 1970 г. *елит* „в превод от френски означава „избирам“, отбрана част от едно общество; а „елитен“ – също е с френски произход и означава отбран, най-хубав, първокачествен“. Според „Български тълковен речник“ на Василка Радева от 1912 г. *елит* от френски означава „отбрана част от дадена социална среда“.

- [5] Цонкова, В. (2010). *Финансовото образование в условията на финансова и икономическа криза*. Сборник доклади от „Дни на науката `2009“, Велико Търново: Фабер, с. 67-73